

Sverige i tiden

Historier om ett levande land

*Lotta Fernstål, Petter Hellström,
Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg (red.)*

Historiska

© författarna och Historiska museet 2015
Tryck: Taberg Media Group
Grafisk form: Sekel Bokförlag
Omslagsfoto: Karin Burénus Ekström
ISBN 978-91-89176-59-1

INNEHÅLL

FÖRORD	7
INLEDNING Om Sverige i tiden	9
<i>Lotta Fernstål, Petter Hellström, Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg</i>	
KARL XII Krigarkungens liv efter döden	17
<i>Petter Hellström</i>	
VIKINGAR Myt och verklighet	33
<i>Fredrik Svanberg</i>	
KULTURARV Världen i Sverige	45
<i>Lotta Fernstål & Fredrik Svanberg</i>	
GULDKUSTEN Slaveriet och det svenska järnet	63
<i>Jonas Monié Nordin</i>	
FIKA Världshistorien och vardagen	73
<i>Annie Mattsson</i>	
KEBABPIZZA Världens svenskaste mat	83
<i>Annikå Windahl Pontén</i>	
EUROVISION Så låter Sverige	89
<i>Stefan Bohman</i>	
UTVANDRARE Hoppet om ett bättre liv	99
<i>Kerstin Thörn</i>	
HEMBYGD Barndomens landskap och framtidens minnen	109
<i>Katherine Hauptman</i>	
NATIONALDAGEN En skapad svensk tradition	119
<i>Maja Hagerman</i>	
FÖR SVERIGE I FRAMTIDEN Morgondagens kulturarv	129
<i>Qaisar Mahmood</i>	

KULTURARV

Världen i Sverige

Lotta Fernstål & Fredrik Svanberg

Kulturarv finns överallt omkring oss i form av spår från tidigare människor. En del av spåren är svåra att missa, till exempel pampiga byggnader som slott och kyrkor. Ibland kanske vi lägger märke till ett gammalt gravfält eller en runsten. Samtidigt finns det andra spår som är svårare att upptäcka. Boplatser från stenåldern, till exempel, syns oftast inte ovanför marken. Tack vare arkeologiska utgrävningar har vi fått kunskaper om de människor som för tusentals år sedan, efter att inlandsisen smält bort, invandrade och bosatte sig i de områden som långt senare kom att tillhöra landet Sverige. Arkeologin visar att redan de första invånarna reste, flyttade långväga och upprätthöll kontakter med andra som levde på platser långt borta. Så har det varit sedan dess.

Stenåldersboplatser, gravar från bronsåldern, vikingatida runstenar, medeltida kloster, stormaktstidens järnbruk och 1800-talets ståtliga kungastatyer är exempel på kulturarv i Sverige, liksom historiska dokument i arkiv och föremål, foton och konstverk i museernas magasin och utställningar. Denna typ av lämningar kallas med ett samlande namn för materiellt kulturarv. Det finns också immateriella kulturarv,

som språk, traditioner, berättelser och musik. Vad vi räknar som kulturarv förändras med tiden och beror på vad människor i samtiden tycker är viktigt.

När vi talar om kulturarv i Sverige är det lätt att föreställa sig detta som något typiskt svenskt, kanske till och med som något som kan definiera vad svenskhet och det svenska är. Men när vi undersöker de faktiska föremålen och deras historia så får vi en helt annan bild. Låt oss börja från början och ta som exempel det föremål som fått nummer 1 i föremålsförteckningen över Historiska museets samling: Elisabethrelikvariet.

Ett relikvarium är en behållare för en relik, som i sin tur är en kvarleva från en helig person eller ett föremål som på något vis har med den heliga personen att göra. Elisabethrelikvariet innehöll tidigare kraniet från den heliga Elisabeth av Thüringen, som dog 1231. Thüringen är en region i nuvarande Tyskland och där användes Elisabethrelikvariet för ceremonier inom den katolska kyrkan. Till Sverige kom relikvariet 1632 som krigsbyte under trettioåriga kriget. Idag finns det utställt i Historiska museets utställning Guldrummet, dock utan Elisabeths kranium som nu finns i Elisabeth-klostret i Wien. Relikvariet har alltså en lång och brokig historia innan det blev kulturarv i just Sverige.

Elisabethrelikvariet sattes samman på 1200-talet av flera olika föremål, som i sin tur kan spåras tillbaka till olika tider och platser. Den rundade bottendelen är en skål av agat från medelhavsområdet och var redan flera hundra år gammal när den infogades i relikvariet. Möjligen kom den från det bysantinska riket och förmodligen hade den använts till att dricka ur. Locket å andra sidan tillverkades särskilt för relikvariet under

Elisabethrelikvriet. Foto: Bengt A Lundberg, Historiska museet.

1200-talet, som dekoration på locket finns den tysk-romerske kejsaren Fredrik II:s krona, vilket symboliserade att det var denne kejsare som låtit tillverka relikvriet. Relikvriet har vidare en fot som också den har tillverkats särskilt för ändamålet, men på denna sitter gemmer från Romarriket. Gemmer är halvädelstenar med ingraverade bilder, och på Elisabethrelikvariets gemmer syns exempelvis den romerske guden Merku-

rius. Dessa gemmer var omkring tusen år gamla när de fästes på relikvariets fot. På relikvariet finns även pärlor och ädelstenar av olika slag som ursprungligen kommit från Asien och Afrika. På en av dem står det ett namn på arabiska, Yusuf ibn Ishaq, vilket betyder »Josef, Isaks son.«

När Elisabethrelikvariet hade satts samman av de olika delarna skänktes det av Fredrik II till den katolska Elisabethkyrkan i Marburg, Thüringen. Där förvarades det fram till 1632, då det alltså stals av protestantiska svenskar under det trettioåriga kriget. Sedan dess har relikvariet funnits i Sverige där det ställts ut och visats upp på olika sätt.

Elisabethrelikvariet är ett föremål som bär på mer än tvåtusen år av historia. Det har kopplingar till en lång rad olika händelser, människor och platser på tre kontinenter. Dess olika delar har under olika tider haft olika meningar och funktioner. Både delarna och det sammansatta föremålet har förflyttats över många sociala och kulturella gränser.

Med sina band till olika delar av världen är Elisabethrelikvariet ett bra exempel på hur kulturarv i Sverige ser ut mer generellt, även om relikvariet har en ovanligt rik historia. När vi på detta sätt granskar kulturarvsföremål blir det tydligt hur det som hänt här alltid har hängt samman med det som hänt i världen. Liksom Elisabethrelikvariet har många andra kulturarvsföremål kopplingar till helt olika människor, platser och historiska sammanhang, och dess ursprung finns i många fall utanför Sveriges gränser. I rundvandringen på Historiska museets bottenvåning som beskrivs på de följande sidorna ger vi ytterligare exempel på det.

Det har aldrig funnits någon svensk kultur isolerad från omvärlden, och under den allra största delen av den 10 000 år långa mänskliga historien i de områden som i dag är Sverige, fanns inte heller något svenskt rike. Föremål och byggnader har dessutom ingen nationalitet i sig själva, de kan bara knytas till sådana identiteter av människor. Människor har i alla tider lämnat mängder av spår efter sig, föremål och konstruktioner av olika slag som i dag är kulturarv i Sverige. Judar, romer och resande, Sverigefinnar, torne-dalingar och samer har skapat kulturarv här. Det har också muslimer, ateister, asatroende, homosexuella, heterosexuella, bisexuella, transsexuella, funktionshindrade, rasbiologer, skåningar, sotare, mammor, hippies, mods, fiskare, filatelister, göteborgare, afrosvenskar, Sverigedemokrater, Loreen, Jason Diakité och kungen. Kulturarven visar på en oändlig mångfald, deras berättelser och betydelser är outtömliga.

Lotta Fernstål är doktor i arkeologi och förste antikvarie vid Historiska museet.

Fredrik Svanberg är docent i arkeologi och forskningschef vid Statens historiska museer.

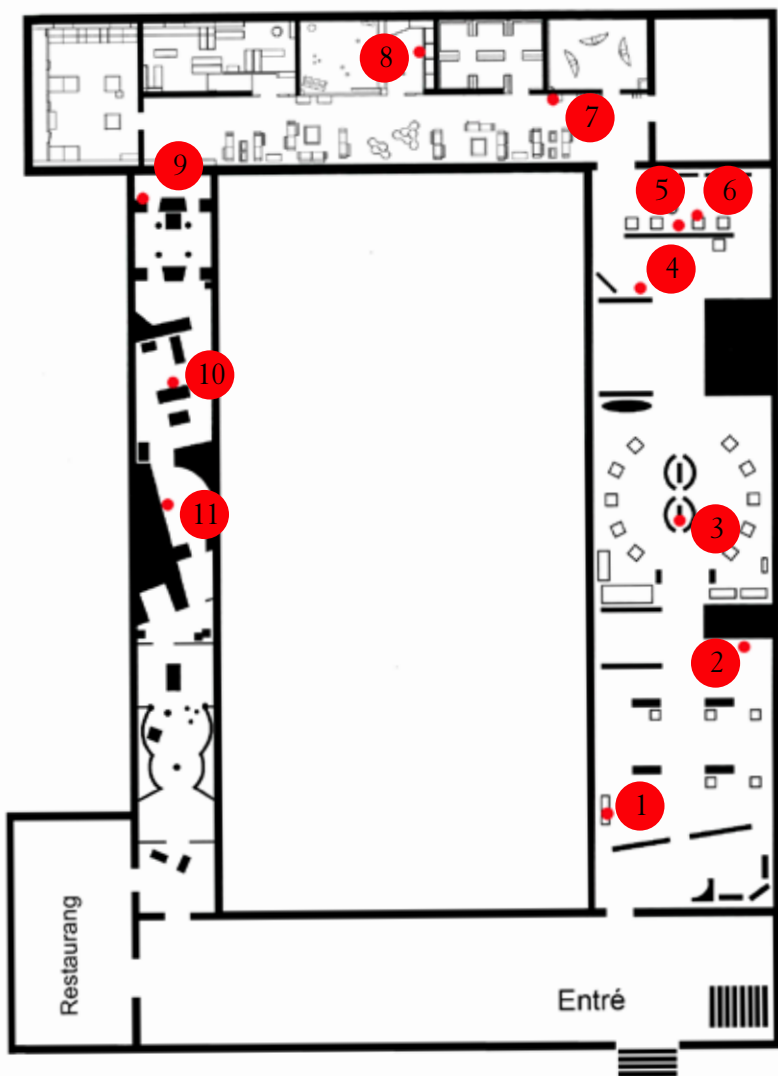
Litteraturtips

En sak till bara. 12 experters spännande berättelser om 32 fantastiska föremål på Historiska museet. Stockholm, 2014.

– Texter om föremål från hela världen i Historiska museets samlingar, från stenålder till 1900-tal.

Kulturarv på Historiska museet

Som ett exempel på det materiella kulturarvets globala kopplingar och gränslöshet kan vi ta samlingarna på Historiska museet i Stockholm, som är Sveriges statliga, nationella museum för historia. Här om någonsans borde vi väl finna det svenska kulturarvet? En rundtur i utställningarna på museets bottenvåning visar tydligt hur Elisabethrelikvriet inte är något ensamt exempel. Många av de utställda föremålen visar hur forna tiders människor haft kontakter och utbyten av olika slag med omvärlden. Kulturuttryck har sällan haft någon entydig koppling till moderna gränser och nationellt definierade folk.

Historiska museets bottenvåning med platserna där föremålen i den följande rundturen är utställda markerade.

Allah-ringen. Foto: Christer Åhlin, Historiska museet.

I. Allah-ringen

Ringen är av förgyllt silver med en infattad ametist och den in-graverade texten »Allah« på arabiska. Den är från vikingatiden och hittades i en grav på Björkö vid handelsplatsen Birka. Graven innehöll en smyckeuppsättning med stora bronsspännen och har troligen tillhört en mäktig och välbärgad kvinna. Från samtida arabiska källor vet vi att ringar av denna typ var vanliga gåvor från muslimska handelsmän, särskilt till kvinnor. På Historiska museet finns tusentals pärlor, vågar, vikter och silvermynt, vackra glasbä-gare och fragment av sidentyger som berättar om omfattande kon-takter och ömsesidig påverkan mellan den islamiska världen och östra Skandinavien via Östeuropas handelsvägar. Enligt samtida arabiska källor ska nordeuropéer ha rest ända till Bagdad på sina handelsfärder och ofta till området kring Kaspiska havet. Islam måste ha varit en välkänd och bekant religion för skandinaver som reste i öster.

Svärdet från Röstahammar. Historiska museet. Foto: Lotta Fernstål.

2. Svärdet från Röstahammar

Arkeologer undersökte de vikingatida gravarna i Röstahammar i Jämtland år 1904. Mannen som begravdes i »mansgraf 4« har sedan dess fått skifta identitet i enlighet med arkeologernas teorier. Hans svärd och sköldbuckla anses i dag vara typiskt sydkandinaviska, medan ornamentiken på svärdshandtaget anses typiskt samisk och pilspetsarna anses typiskt nordskandinaviska. Väskan anses följa ett östligt klädmode och kom möjligen från dagens Ryssland. Gravföremålen från Röstahammar ifrågasätter alltså föreställningen om att vi med hjälp av föremål och hantverkstraditioner kan särskilja olika folkgrupper i det förflutna. Forskarna som velat tillskriva de döda en tydlig identitet har omväxlande kallat dem för germaner, jämtar och samer. Förvirringen beror på att de inte passar in i de gamla teorierna om typiska och skarpt åtskilda kulturer.

Birkaflickan. Foto: Jonas Berggren.

3. Birkaflickan

Den vikingatida handelsplatsen Birka på Björkö i Mälaren kallas ofta för »Sveriges första stad«, även om den nog snarare var en by med våra dagars mått. I Birka levde människor som bland annat sysslade med långväga handel och många av dem kom med största sannolikhet inte ursprungligen från Mälardalen. Det är troligt att många av Birkaborna såg sig själva som rus, en särskild identitet som hörde samman med det handelsnätverk som Birka var en del av och som också sträckte sig österut och längsmed floderna i dagens Ryssland och Ukraina. Birkaflickan var en ung flicka som dog och begravdes i Birka på 900-talet. Hon var en person i stadens mångkulturella befolkning. Naturvetenskapliga analyser av hennes kvarlevor har visat att hon troligen inte kom från Mälardalen utan sannolikt från dagens Nordtyskland eller södra Danmark.

Bronskanna från härskarinnan av Ölands grav. Foto: Bengt A Lundberg, Historiska museet.

4. Härskarinnan av Öland

Tusentals gravar från vikingatiden har grävts ut av arkeologer i Sverige. Den rikast utrustade av dem alla var en grav för en välbärgad kvinna. Hon var förmodligen överhuvud för en mäktig aristokratisk släkt med bas på ett gods vid Köpingsvik på Öland, där graven hittades. Kvinnan hade begravts med en slags stav eller spira, som var en symbol för makt och för hennes roll i den förkristna, hedniska religionen. I graven fanns också de brända resterna av ett skepp, av fler än tjugo offrade djur, av dyra smycken, utrustning för hästar, verktyg och mycket annat.

Till de mest spännande föremålen i graven hör ett bronsfat från det kristna Västeuropa samt en stor kanna av brons från det islamiska kalifatet. Genom den tidens internationella nätverk för handel och utbyte har sådana föremål hamnat i en grav på Öland. De rika familjerna kunde utrusta handels- eller plundringsexpeditioner, alltmedan östra Skandinavien var en av Sidenvägens allra mest västliga slutpunkter. Hit till dagens Sverige kom tusentals mynt, pärlor, bronsföremål, sidentextilier och andra värdefulla föremål från främre Asien och det islamiska kalifatet under vikingatiden och har senare hittats av arkeologer. En liknande bronskanna med en inskription på arabiska hittades exempelvis i en vikingatida kvinnograv i Aska i Östergötland.

Buddhan från Helgö. Foto: Gabriel Hildebrand, Historiska museet.

5. Buddhan från Helgö

Buddhfiguren som hittades i lämningarna av ett vikingatida hus på Helgö i Mälaren tillverkades troligen på 500-talet i nuvarande norra Indien eller Pakistan. Den har sannolikt kommit till Skandinavien längsmed Sidenvägen. I samma husområde hittades också en vinskopa från östra medelhavsområdet, som troligen spelat en ceremoniell roll för koptiskt kristna, liksom en kristen biskopskräkla från Storbritannien. Föremål med ursprung i flera olika religioner fanns och användes i det förkristna Skandinavien. Den förkristna, nordiska religionen var ingen homogen tradition utan stod i ständig förändring under påverkan av idéer från olika andra delar av världen.

Uppståndelseägget. Foto: Yliali Asp, Historiska museet.

6. Uppståndelseägget

I en vikingatida grav på Gotland hittades ett så kallat uppståndelseägg som troligen kommit dit från nuvarande Ryssland eller Ukraina. Sådana ägg spelade en roll i den ortodoxa kristna kyrkans fromhetsliv och var en symbol för Jesu uppståndelse efter korsfästelsen. En hypotes som forskare har haft är att ägg som det här representerar hur den östliga kristendomen i övergången av vikingatid och medeltid var närvarande i det vikingatida Mälardalen där liknande föremål har hittats på flera andra platser.

Älg från Karelen. Foto: Sören Hallgren, Historiska museet.

7. Älg från Karelen

Älgen var under långa tider ett mycket viktigt djur för människor i norra Europa. Vi ser många spår av detta i forntidens konsthantverk. Från stenåldern har vi många älgskulpturer från dagens Sverige, Norge, Finland, Ryssland, Estland, Lettland och Litauen. I Alunda i Uppland har ett yxliknande föremål format som en älg hittats. Det har suttit på ett skaft men har inte fungerat som en vanlig yxa, eftersom det inte har gått att klyva något med det. Arkeologer menar istället att den kan ha använts vid ceremonier. Förmodligen är föremålet tillverkad i Karelen på gränsen mellan dagens Finland och Ryssland, där det har hittats flera liknande föremål. Stenålderns kulturuttryck var sammanhållna över områden som var långt större än dagens nationalstater. Den yngre stenålderns megalitbyggare, som konstruerade dösar och gånggrifter, var till exempel del av en tradition som fanns längs hela den europeiska Atlantkusten och ända ner till Medelhavet, de ingick i nätverk där utbytet av idéer och sätt att göra saker på gick i alla riktningar.

En astronomisk modell från östeuropa. Foto: Christer Åhlin, Historiska museet.

8. En astronomisk modell från Ungern

I Skandinavien liksom i Europa i övrigt finns många olika slags avbildningar av solen som gjorts under bronsåldern. Det är inte ovanligt att avbildningarna visar solens rörelse över himlavalvet. Ibland avbildades solen dragen av hästar, ibland av en fågel eller något annat djur. Det här föremålet kan sägas vara en astronomisk modell och visar hur människorna tänkte sig att solen transporteras över himlen på en slags farkost med hjul. Det har hittats i Balkåkra i Skåne. I närheten av Sopron i nordvästra Ungern har ett exakt likadant föremål hittats. Troligen är de tillverkade i samma verkstad någonstans i Centraleuropa.

Kaurisnäcka och elfenbensring. Foto: John Ljungkvist, Historiska museet.

9. Kaurisnäcka och elfenbensring på Gotland

I Historiska museets samlingar finns över hundra snäckor, av vilka många är kaurisnäckor. Kaurisnäckor lever i Stilla havet och Indiska oceanen. I Kina, Indien och delar av Afrika har de under olika tider använts som betalningsmedel. Kaurisnäckan på bilden hittades i en grav från 600-talet i Kylver på Gotland. I graven fanns också ett mycket ovanligt föremål i Skandinavien – en ring av elfenben som kan ha burits som ett halssmycke. Om materialet kommer från afrikansk eller indisk elefant är oklart men i vilket fall vittnar det om järnålderns vidsträckta nätverk.

En servis från romarriket. Foto: Sören Hallgren, Historiska museet.

10. En servis från romarriket

Någon gång under 100-talet begravdes ett stort bronskärl med de brända kvarlevorna från en människa i Öremölla i Skåne. Innan dess hade kärlet troligen använts till att servera drycker ur, förmodligen mjöd eller öl. Ursprungligen kom kärlet från Romarriket, där det var avsett till att servera vin. I graven hittade arkeologerna också en romersk skopa som drycken serverades med, samt en sil som drycken hälldes igenom för att inte kryddor och grums skulle komma med. Till servicen hörde vidare två glas från östra medelhavsområdet, möjligen tillverkade i Syrien eller Egypten, samt ett lokalt tillverkat keramikskål. Inom gränserna för dagens Sverige har det hittats många hundra föremål från det romerska imperiet som vittnar om omfattande kontakter. Bland annat tjänade skandinaver som legosoldater i den romerska armén. När vissa av dem reste hem igen tog de med sig sydländska vanor, traditioner, religiösa föreställningar och annat.

Svärd från sydöstra Europa. Foto: John Ljungkvist, Historiska museet.

11. Svärd från sydöstra Europa

Brons började användas i Europa för omkring 4 000 år sedan och snart lärde sig även hantverkare i Skandinavien att tillverka föremål av detta material, till exempel smycken, yxor, rakknivar och svärd. Råvarorna koppar och tenn, som behövdes för att tillverka brons, importerades från den europeiska kontinenten längs långa men intensivt trafikerade handelsvägar. Även färdigarbetade bronsföremål kom till Skandinavien från andra länder. Svärdet på bilden är hittat i Sköllersta i Närke, men har tillverkats någonstans i sydöstra Europa.